

Kazimierz Kraj

Terroryzm w Rosji i ZSRR: Terror w myśli politycznej Włodzimierza Lenina

Zajmując się tematem terroryzmu w Rosji, warto wrócić do koncepcji niepopularnego dziś działacza politycznego i rewolucjonisty Włodzimierza Uljanowa. Lenin w swoich dociekaniach nad rewolucją socjalistyczną i budownictwem społeczeństwa bezklasowego wielokrotnie zajmował się rozważaniami na temat terroryzmu, terroru politycznego jako środka przydatnego (bądź nieprzydatnego) w walce o zdobycie władzy. Problematyką tą zajmował się, wypracowując m.in. koncepcję partii nowego typu oraz jej program¹. Na podejście Lenina do sprawy terroru i terroryzmu miała wpływ śmierć jego starszego brata Aleksandra, straconego za udział w spisku na życie cara Aleksandra III.

W *Projekcie programu naszej partii*, zajmując się zagadnieniami taktyki, uznał, że dyskusja nad zagadnieniem terroru powinna być podejmowana przez socjaldemokratów, ze względów taktycznych. „Aby nie pozostawić miejsca na nieдомówienia, musimy zastrzec się od razu, że naszym osobistym zdaniem terror jest obecnie niecelowym środkiem walki, że partia (jako partia) powinna terror odrzucić (aż do zmiany warunków, która mogłaby pociągnąć za sobą zmianę taktyki) i skoncentrować wszystkie swe siły na sprawie wzmocnienia organizacji i regularnego dostarczania literatury”². Podczas spotkania z Włodzimierzem Leninem w Londynie w 1903 roku przyszły lider partii kadetów Paweł Milukow wytykał bolszewikom ich polemikę w sprawie terroru. Miało to miejsce po zabójstwie ministra spraw wewnętrznych Sipiagina. Milukow wierzył, że wystarczy jeden-dwa udane zamachy terrorystyczne, a Rosja otrzyma konstytucję³. W artykule *Dlaczego socjaldemokracja powinna wypowiedzieć zdecydowaną*

¹ Szerzej o Leninowskiej koncepcji partii zob. H. Zand, *Leninowska koncepcja partii. Studium historyczne*, Warszawa 1977.

² W. Lenin, *Projekt programu naszej partii*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 4, s. 247. Projekt programu został napisany przez Lenina w 1899 r.

³ Cyt. za: O. Хлобустов, *Госбезопасность от Александра I до Путина, 200 лет тайной войны*, Москва 2005, s. 117.

i bezwzględną wojnę socjalistom-rewolucjonistom? Lenin stwierdza, że eserowcy, propagując w swoim programie terror jako środek walki politycznej, wyrządzają ruchowi (socjalistycznemu) poważne szkody, niszczą pracę socjaldemokratów z masami. Jego zdaniem, organizowanie przez partię aktów terrorystycznych odciąga jej niewielkie siły od zorganizowania rewolucyjnej partii robotniczej, „w **praktyce** terror socjalistów – rewolucjonistów jest niczym innym, jak **walką sam na sam**, zupełnie potępioną przez doświadczenie historii”⁴. Zdaniem przywódcy bolszewików, szkodliwe złudzenia dotyczące roli, siły i wpływu terroryzmu na poglądy tysięcy ludzi doprowadzą do osłabienia pracy nad przygotowaniem mas rewolucyjnych w celu obalenia samowładztwa carskiego⁵.

W artykule pt. *Rewolucyjne awanturnictwo*, zamieszczonym w numerach 23 i 24 gazety „Iskra” z września 1902 roku Włodzimierz Lenin bezlitośnie krytykuje terroryzm w wydaniu socjalistów-rewolucjonistów. Analizując proklamację partii socjalistów-rewolucjonistów wydaną 3 kwietnia 1902 roku, Lenin odsłania słabe punkty stosowania terroru indywidualnego w walce z caratem. Argumentacja socjalistów-rewolucjonistów za stosowaniem terroru indywidualnego jest następująca: przeciwko tłumom carat ma żołnierzy, zaś przeciwko rewolucyjnym organizacjom – tajną i jawną policję. Zadaniem rewolucjonistów jest usuwanie dzierżących władzę w jedyny sposób, czyli poprzez akt terrorystyczny, zabójstwo. Lenin wyśmiewa przytoczone powyżej argumenty, że przed tłumem samodziernawie obronią żołnierze, a przed organizacjami rewolucyjnymi policja. Natomiast przed pojedynczymi terrorystami polującymi na ministrów nie ma ratunku. Dezawuuje teorię socjalistów-rewolucjonistów, że terror wymusza na ludziach polityczne myślenie, nawet wbrew ich woli. Wykpiwa teorię o pozabawianiu samowładztwa części siły, dzięki zamachom i przenoszeniu tej siły na stronę bojowników o wolność (eserowców). Zdaniem eserowców, systematycznie stosowany terror miałby przeważać szalę zwycięstwa na stronę rewolucjonistów⁶. Lenin nie odrzuca jednak całkiem stosowania przemocy i terroru, lecz wiąże go z udziałem szerokich mas w terrorze. Demonstracje, które stały się zjawiskiem trwałym, spowodowały, że socjaldemokraci wezwali do ich organizowania, uzbrojenia mas i przygotowywania powstania ludowego⁷. Według Lenina, terrorystyczny entuzjazm to tylko przejściowy nastrój, a nie trwały program.

Zajmując się zagadnieniami terroru indywidualnego, Lenin uważał stworzenie systemu likwidacji tajnych współpracowników policji oraz prowokatorów za rzecz szkodliwą i niepożądaną dla ruchu rewolucyjnego. „Wszystkich szpiclów pozabijać nie podobna, ale **można i należy** stworzyć organizację, która potrafi ich wykrywać”⁸.

Podczas II Zjazdu SDPRR w 1903 roku wśród projektów rezolucji znalazła się uchwała odrzucająca terror, rozumiany jako system indywidualnych zabójstw politycznych i niecelowy sposób walki politycznej⁹. Dla przyszłego przywódcy rewolucji terror indywidualny był specyficznym dla inteligencji sposobem walki, sposobem tych,

⁴ W. Lenin, *Dlaczego socjaldemokracja powinna wypowiedzieć zdecydowaną i bezwzględną wojnę socjalistom-rewolucjonistom?*, [w:] *idem*, *Dzieła*, t. 6, s. 173.

⁵ *Ibidem*, s. 173–174.

⁶ Zob. szerzej: W. Lenin, *Rewolucyjne awanturnictwo*, [w:] *Dzieła*, t. 6, s. 190–194.

⁷ *Idem*, *Dzieła*, t. 4, s. 195.

⁸ *Ibidem*, s. 246.

⁹ *Idem*, *Dzieła*, t. 4, s. 486.

którzy nie wierzą w siłę proletariackiej walki klasowej¹⁰. W rok później, podczas rewolucji 1905 roku Lenin widział „stopienie się w praktyce terroryzmu z powstaniem mas”¹¹. Myśl ta potwierdzona jest w planie uchwał III Zjazdu SDPRR, sporządzonym przez Lenina w lutym 1905 roku¹². Wydarzenia towarzyszące rewolucji 1905 roku pozwalają śledzić ewolucję poglądów Lenina wobec terroru i terroryzmu. W artykule *Od obrony do ataku*¹³ Włodzimierz Iljicz analizuje odchodzenie od płodu inteligenckiej słabości (terroru indywidualnego) do prowadzenia działań wojennych „razem z ludem”. Zdaniem Lenina terroryści – pionierzy walki zbrojnej stają na czele oddziałów proletariatu, wychowując ogniem i mieczem wojny domowej przywódców ludowych¹⁴, którzy w dniu powstania robotniczego swoim doświadczeniem i odwagą pomogą tysiącom robotników w ich walce. Zdaniem Lenina, minęły czasy, gdy z braku „rewolucyjnego ludu” rewolucje „robili” samotni rewolucjoniści – terroryści ze swoimi bombami. Stosowanie terroru, przemocy i zastraszania w odpowiednim dla rewolucji momencie jest niezbędne i konieczne. Stosowanie siły ma mieć charakter zorganizowany i dobrze przygotowany. „Zabijanie szpiegów, policjantów, żandarmów, wysadzanie w powietrze cyrkułów policyjnych, uwalnianie aresztowanych, zagarnięcie rządowych środków pieniężnych [...] – takie operacje przeprowadza się już wszędzie, gdzie rozpala się powstanie, i w Polsce, i na Kaukazie i każdy oddział armii rewolucyjnej powinien być natychmiast gotowy do takich operacji”¹⁵. Jego zdaniem rewolucja (1905 roku) siłą wydarła wolność, broniła jej orężem i zrobiła krok, który zadecyduje o przyszłym wyniku rewolucji¹⁶. Swoją myśl rozwija w artykule *Wojna partyzancka*¹⁷, uważając, że ideałem w trakcie wojny domowej jest proletariacka partia wojująca. Wysuwa wniosek o niezbędności nauczenia się wojowania. Jednak wojna partyzancka nie może być jedynym, głównym środkiem walki. Powinien on być podporządkowany innym środkom, „uszlachetniony przez uświadamiający i organizujący wpływ socjalizmu”¹⁸. Terroryzm nie może być jedynym przejawem rewolucyjności¹⁹. Lenin i SDPRR(b) byli zwolennikami stosowania przemocy w walce masowej oraz w związku z tą walką. Sprzeciwiali się natomiast terrorowi jako jednej skutecznej taktyce rewolucyjnej. W powstaniu zbrojnym, szczególnie po wypadkach 1905 roku, rosyjscy socjaldemokraci widzieli najstosowniejszą i najlepszą odpowiedź proletariatu na politykę rządu (carskiego). Wcześniej socjaldemokraci rosyjscy uważali za słuszne zastosowanie przemocy podczas demonstracji ulicznych²⁰.

¹⁰ W. Lenin, *Samowładztwo a proletariatus*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 8, s. 6–7.

¹¹ *Idem, O porozumieniu bojowym w sprawie powstania*, *Dzieła*, t. 8, s. 153.

¹² *Idem, Dzieła*, t. 8, s. 176.

¹³ *Idem, Dzieła*, t. 9, s. 278–281.

¹⁴ Kanwą rozważań Lenina jest atak na centralne więzienie w Rydze 21 września 1905 roku, a jego celem było odbicie więźniów politycznych zagrożonych karą śmierci.

¹⁵ W. Lenin, *Zadania oddziałów armii rewolucyjnej*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 9, s. 428. SDPRR zdobywała również fundusze na drodze ekspropriacji, czym zajmowała się Grupa Techniczna, na której czele stali J. Stalin i L. Krasin. Do najbardziej znanych akcji należy zdobycie 250 tysięcy rubli podczas napadu na bank w Tbilisi.

¹⁶ Zob. szerzej: W. Lenin, *Obecna sytuacja Rosji a taktyka partii robotniczej*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 10, s. 102–109; zob. także *ibidem, Nauki powstania moskiewskiego*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 11, s. 156–163.

¹⁷ *Ibidem*, s. 200–211.

¹⁸ *Ibidem*, s. 208.

¹⁹ Zob. *idem, A któż ci sędzię?*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 13, s. 152.

²⁰ W. Lenin, *Przemówienie na zjeździe szwajcarskiej partii socjaldemokratycznej 4 listopada 1916 r.*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 23, s. 128–129.

W walce o utrzymanie władzy radzieckiej Lenin uznawał stosowanie terroru za rzecz właściwą. „Dziś dopiero dowiedzieliśmy się w KC, że w Pitrze **robotnicy** chcieli odpowiedzieć na zabójstwo Wołodarskiego masowym terrorem i że wy (nie Wy osobiście, lecz peterscy członkowie KC czy KP) powstrzymaliście ich. Protestuję stanowczo! [...] Terrorysty będą nas uważali za szmaty. Czasy są arcywojenne. Trzeba pobudzać energię i masowość terroru przeciwko kontrewolucjonistom, zwłaszcza zaś w Pitrze, którego przykład **decyduje**²¹. Jego zdecydowanie w tej kwestii potwierdza list Do Niżegorodskiej Rady Delegatów. „W Niżym niewątpliwie szykuje się powstanie białogwardyjskie. Należy wyężyć wszystkie siły, mianować trójkę dyktatorów, wprowadzić natychmiast masowy terror, rozstrzelać i wywieźć setki prostytutek, które rozpijają żołnierzy, byłych oficerów itp. Ani chwili zwłoki. Należy działać pełną parą: masowe rewizje. Rozstrzeliwać za przechowywanie broni. Masowa deportacja mienszewików i ludzi niepewnych. Zmiana służby wartowniczej przy magazynach, postawić pewnych ludzi. Wasz Lenin”²².

Przedstawiona powyżej krótka charakterystyka poglądów Lenina na stosowanie terroru i terroryzm pokazuje, że to polityczne zjawisko traktował on instrumentalnie. Będąc teoretykiem, a zarazem pragmatycznym do bólu praktykiem rewolucji, Włodzimierz Lenin uznawał za moralne wszystko to, co może i powinno służyć zwycięstwu rewolucji proletariackiej. Paweł Struwe²³, mający do czynienia z Leninem pod koniec XIX wieku, oceniał go jako człowieka bystrego, ale brutalnego, nieukrywającego chęci posiadania władzy. Stwierdził: „Lenin to myśląca gilotyna”²⁴. Czernow, przewodniczący Zgromadzenia Ustawodawczego (Konstytuanty), po jej rozpędzeniu oraz pogromie demonstracji w jej obronie napisał w styczniu 1918 roku do Lenina, że uważa go za człowieka amoralnego do ostatnich głębin jego istoty²⁵.

O ile przed rewolucją Lenin oraz bolszewicy generalnie odrzucali idee atakowania pojedynczych przedstawicieli władz carskich, to po zdobyciu władzy gotowi byli walczyć o jej utrzymanie wszelkimi dostępnymi metodami i środkami. Terror zarówno dla Lenina, jak i pozostałych przywódców radzieckich był skutecznym środkiem na zaprowadzenie porządku w kraju targanym wojną domową. Dodatkowo terror w ich opinii był nie tylko kwestią ideologii, ale faktyczną zemstą szerokich rzesz ludności za lata carskiego ucisku. Prawnym wyznacznikiem sankcjonującym stosowanie terroru był dekret Rady Komisarzy Ludowych z 5 września 1918 roku o wprowadzeniu czerwonego terroru. Wzorowano się tutaj na terrorze jakobińskim z czasów rewolucji francuskiej. Jego zastosowanie doprowadziło do zmian w historii, pozwoliło na utrzymanie władzy przez bolszewików. Przyczyniło się jednak do podziału w międzynarodowym ruchu socjalistycznym oraz miało wpływ, wbrew założeniom, na ograniczenie rozprzestrzeniania się rewolucji poza granice Rosji.

²¹ *Idem, Do G. Zinowjewa*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 35, s. 316.

²² *Ibidem*, s. 329.

²³ P. Struwe (1870–1944), ekonomista, filozof, prawnik. Autor manifestu I Zjazdu SDPRR (1896), główny teoretyk tzw. legalnego marksizmu. W 1900 roku zerwał z ruchem rewolucyjnym, przechodząc na pozycje liberalne. Członek partii kadetów. Minister w rządzie Wrangla, później na emigracji w Paryżu.

²⁴ П.Б. Струве, *Мои встречи и столкновения с Лениным*, „Новый мир” 1991, nr 4 c. 219, podaje za A. Литвин, *Красный и белый террор в России 1918–1922 гг.*, Москва 2004, s. 38.

²⁵ Podaje za A. Литвин, *Красный и белый террор в России 1918–1922 гг.*, Москва 2004, s. 38. W. Czernow (1873–1952) był jednym z przywódców i teoretyków partii eserowców. Minister rolnictwa w Rządzie Tymczasowym. Zmarł w Nowym Jorku.

Podsumowując, należy jeszcze raz podkreślić, że dla przywódcy bolszewików terror i terroryzm były tylko jednymi z wielu narzędzi, które zastosowane we właściwym, ze względów taktycznych i strategicznych momencie, mogły przyczynić się do zwycięstwa rewolucji.

Geneza terroryzmu w Rosji

Korzeni terroryzmu w Rosji należy upatrywać w pierwszych latach drugiej połowy XIX wieku.

Wtedy powstała pierwsza organizacja o charakterze politycznym Ziemia i Wola. Jej celem było obalenie samowładztwa carskiego na drodze powstania chłopskiego wspieranego przez wojsko. Ziemia i Wola nie była konspiracją scentralizowaną i hierarchiczną. W jej szeregach znaleźli się ludzie skłaniający ku terroryzmowi politycznemu. Ziemia i Wola została rozgromiona w 1863 roku. Z jej doświadczeń korzystała organizacja Iszutina – Chudiakowa, typowo raznoczyńska, której członkami przeważnie byli studenci. Grupa iszutyńców, pod wpływem idei M. Czernyszewskiego próbuje zakładać tzw. artele oparte na wspólnej własności środków produkcji. Ponieważ ich działalność napotykała poważne trudności, pojawia się koncepcja walki o charakterze terrorystycznym. Opracowano plan zakonspirowanej grupy bojowej Piekło²⁶. Zamachem terrorystycznym podobnym do współczesnych był atak na cara Aleksandra II dokonany przez Dmitrija Karakozowa przy użyciu pistoletu. Zamach ten możemy traktować jako początek współczesnego terroryzmu rosyjskiego.

W 1869 roku Siergiej Nieczajew²⁷ próbuje stworzyć organizację o nazwie Zemsta Ludu. Jedynym osiągnięciem organizacji było zabicie podejrzanego o zdradę studenta Iwana Iwanowa. Równocześnie Nieczajew ogłasza w oficjalnym „Rządowym Gońcu”²⁸ *Katechizm rewolucjonisty*. Opisał w nim archetyp terrorysty. Osądzenie grupy Nieczajewa w 1871 roku było pierwszym otwartym procesem terrorystów w Rosji. Ciekawostką umożliwiającą przeprowadzenie sprawy sądowej S. Nieczajewa była jego ekstradycja ze Szwajcarii jako przestępcy kryminalnego²⁹. Równolegle rozwijał się ruch narodnicki³⁰, który początkowo nie miał nic wspólnego z terroryzmem.

²⁶ *Ад* (ros.) – piekło. Członek Piekła powinien działać pod fałszywym nazwiskiem, zerwać z rodziną, nie wstępować w związki małżeńskie. Miał żyć jedynie bezgraniczną miłością do ojczyzny. Zob. zeznania M. Iszutina [w:] И.Б. Линдер, С.А. Чуркин, *История специальных служб России X–XX веков*, Москва 2004, s. 231–232.

²⁷ S. Nieczajew (1847–1882), rosyjski rewolucjonista, uczestnik ruchów anarchistycznych i studenckich, organizator zabójstwa I. Iwanowa, zmarł w Twierdzy Pietropawłowskiej. Autor *Katechizmu rewolucjonisty*.

²⁸ Umożliwienie publikacji *Katechizmu rewolucjonisty* w „Rządowym Gońcu” było błędem władz, które myślały, że zdyskredytują spiskowców. Stało się odwrotnie, artykuł Nieczajewa stał się pierwszym podręcznikiem przyszłych terrorystów, tak ocenia sprawę O. Хлобустов, *Госбезопасность от Александра I до Путина. 200 лет тайной войны*, Москва 2005, s. 97. Jest to uprawniona ocena, tym bardziej że dokonana przez jednego z wybitniejszych znawców terroryzmu, praktyka i teoretyka jednocześnie.

²⁹ O. Хлобустов, *op. cit.*, s. 97; o sprawie Nieczajewa czytaj także [w:] Ch. Ruud, S. Stiepanow, *Strach Tajna policja carów*, Warszawa 2001, s. 57–58 i 61.

³⁰ Narodnicy (ruch narodnicki), działacze rosyjskiego ruchu lat 70.–90. XIX wieku, idee antyfeudalne łączyli z krytyką burżuazyjnego postępu. Głosząc hasło rosyjskiego socjalizmu (община – samorządna organizacja ludności na określonym terytorium), żądali przeprowadzenia reformy agrarnej. Rosja według narodników miała być krajem socjalistycznym opartym na wspólnotach gminnych, zaś chłopci mieli być siłą sprawczą przyszłej rewolucji. Ideologię narodników stworzyli m.in. N. Czernyszewski, P. Ławrow czy A. Hercen. Narodnicy głosili konieczność walki z samowładztwem i wielką własnością ziemską.

W podziemnych pismach trwała debata, czy należy uznać terroryzm za metodę i środek walki rewolucyjnej. Policyjni urzędnicy zajmujący się Ziemią i Wolą podkreślali fakt, że jej działalność charakteryzowała się pokojowymi, reformatorskimi i demokratycznymi posunięciami³¹. Około 1877 roku u narodników zwyciężyło przekonanie, by na terror policyjny odpowiedzieć własnym, rozumianym jako samoobrona. Jeden z przywódców Ziemi i Woli Plechanow stwierdził, że przejście od propagandy do terroryzmu spowodowała niemożność pracy w środowisku wiejskim oraz panujący wśród narodników nastrój zniecierpliwienia. Czynnikiem przyspieszającym tę decyzję był upór najwyższych kręgów władzy, niedopuszczających konieczności reform politycznych.

Jeden z redaktorów czasopisma „Ziemia i Wola”, S. Krawczyński napisał: „Jeśli chwyciliśmy za sztylet, znaczy to, że rzeczywiście nie było już innych środków, którymi moglibyśmy wymusić na was poszanowanie naszych świętych ludzkich praw. Z chwilą zaś uzyskania gwarancji, że wolność nasza i nasze prawa jako jednostek zabezpieczone będą przed samowolą, natychmiast i bezwarunkowo zarzucimy ów system samosądu i samoobrony, do którego zmuszeni jesteśmy uciekać się obecnie [...]”³².

W drugim programie Ziemi i Woli z 1878 roku wprowadzono takie działania, jak: zakładanie komórek w wojsku, głównie wśród oficerów, pozyskiwanie osób pracujących w urzędach państwowych oraz dokonywanie systematycznych zamachów na najszkodliwszych lub wybitnych przedstawicieli rządu na osoby, dzięki którym utrzymuje się nienawidzony porządek prawny³³.

Pierwszy zamach nowej fali akcji terrorystycznych przeprowadziła Wiera Zasulicz, zabijając gubernatora wojskowego Petersburga generała Fiodora Trepowa. Bezpośrednią przyczyną akcji Zasulicz było brutalne traktowanie w więzieniu aresztowanych³⁴ narodników-agitatorów, którzy poszli do ludu latem 1874 roku. W kolejnych zamachach zabito w Kijowie adiutanta komendanta żandarmerii, sztabskapitana G. Giekinga, W. Osiński strzelał do prokuratora M. Kotlarewskiego. Stiepan Krawczyński zabił sztyletem Mikołaja Mieziencewa, naczelnika III Oddziału oraz zastępcę szefa Korpusu Żandarmów. Kolejną ofiarą był książę D. Kropotkin, gubernator charkowski zastrzelony przez G. Goldenberga. W marcu 1879 roku L. Mirski dokonał nieudanego zamachu na nowego, krótkotrwałego szefa III Oddziału generała Aleksandra Drentelna. Rewolucjoniści-terroryści przeprowadzali tzw. akcje ekspripracyjne w celu uzyskania środków finansowych na potrzeby własnej działalności. W 1879 roku zdobyli 1,5 mln rubli ze skarbca w Chersoniu na pomoc dla zesłanych na Syberię. Dzieciomstowiczni terroryści rosyjscy zastraszali wysokich urzędników. Przykładem jest list do Aleksieja Łopuchina, prokuratora prowadzącego śledztwo w sprawie zabójstwa M. Mieziencewa. Łopuchin otrzymał list od Komitetu Wykonawczego Rosyjskiej Socjalno-Rewolucyjnej Partii, w którym grożono mu śmiercią. „My, członkowie KWRSRP, ogłaszamy Panu, że jeśli pójdziecie śladami Giekinga, to z Panem postąpimy tak samo: będzie Pan zabity [...] pierwsze ostrzeżenie jest ściśle konfidencjonalne. Nie będzie ono rozpowszechniane” [tłum. własne – K.K.].

³¹ O. Хлобустов, *op. cit.*, s. 96.

³² S. Krawczyński, *Program czasopisma „Ziemia i Wola”*, [w:] *Filozofia społeczna narodziństwa rosyjskiego*, t. 2, s. 110-113; cyt. za A. Pawłowski, *Terroryzm w Europie XIX i XX wieku*, Zielona Góra 1984, s. 94.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Na początku 1875 r. liczba nakazów aresztowania agitatorów spośród narodników wynosiła 750, w tym 138 kobiet.

W 1879 roku głównym celem terrorystów stał się car Aleksander II. Narodnik Aleksander Sołowiow 2 kwietnia o godzinie dziesiątej pięciokrotnie wystrzelił do cara Aleksandra II będącego na porannym spacerze. Towarzyszący carowi policjant pozostał w tyle (ok. 25 kroków). Car spacerujący po placu zwrócił uwagę na wysokiego mężczyznę ubranego w mundur i urzędniczą czapkę. Monarcha zauważył niebezpieczeństwo i postanowił ratować się ucieczką. Uchroniła go doskonała orientacja, błyskawiczne rozpoznanie zagrożenia oraz prawidłowa ocena jego stopnia. Imperator (mający 61 lat) nie tylko potrafił zwiększyć odległość od zamachowca i uciekał zygzakiem, co uniemożliwiło Sołowiowowi oddanie celnego strzału.

Przygotowania Sołowiowa prowadzili M. Morozow i A. Michajłow, który uczył strzelać zamachowca na strzelnicy elitarnego Pułku Siemionowskiego. Początkowo planowano użycie bryczki z furmanem, by umożliwić ucieczkę carobójcy. Sołowiow odmówił, lecz przyjął na swoje wyposażenie, zgodnie z zaleceniami Iszutina, truciznę. Użycie trucizny zrywało więź zamachowca z jego organizacją, w celu zapewnienia jej bezpieczeństwa i możliwości uniknięcia odpowiedzialności. Sposób przygotowania zamachu był prekursorski. Organizacja oficjalnie odżegnała się od zamachowca, z wyrachowaniem wybrała jego narodowość (Rosjanin), przeprowadziła szkolenie strzeleckie, maskowanie wyglądu (ubiór urzędnika), zaplanowała drogi ucieczki i ewentualne samobójstwo terrorysty.

Po dokonanych przez Sołowiowa zamachu doszło do rozpadu Ziemi i Woli. Jego przyczyną był stosunek do terroru. Zwolennicy terroru stworzyli w sierpniu 1879 roku Narodną Wolę. Organem decyzyjnym Narodnej Woli był Komitet Wykonawczy. Na jego czele stali starzy narodnicy: Michajłow, Żelabow, Perowska oraz nowi działacze, do których należy zaliczyć W. Figner, M. Morozowa, L. Tichomirowa, M. Kibalczyca, A. Kwiatkowskiego, M. Frolenkę oraz M. Oszanina.

Komitet Wykonawczy Narodnej Woli uchwalił podjęcie przygotowań do zabójstwa Aleksandra II. Narodowolcy byli wytrawnymi konspiratorami. Kryjówki (mieszkania) musiały być dźwiękoszczelne, z zapasowym wyjściem i możliwością wzrokowej kontroli otoczenia. Ustalane były sygnały ostrzegawcze o niebezpieczeństwie. Wchodzący w skład Narodnej Woli pojedynczy przedstawiciele państwowych urzędów zaznajamiali towarzyszy z działalnością fillerów (tzw. obserwacja), utajnianiem przesyłek oraz umiejętnościami wojskowymi. Szczególną wagę przywiązywano do wyposażenia konspiratorów w fałszywe dokumenty. Najbardziej udaną operacją terrorystów Narodnej Woli było wprowadzenie w szeregi III Oddziału (w petersburskiej centrali) swojego człowieka Mikołaja Kletocznikowa. Został on cenionym specjalistą i trafił do departamentu politycznego. Pomysłodawcą tej operacji był Aleksander Michajłow. Kletocznikow³⁵ informował swoich kolegów o osobach znajdujących się pod obserwacją, przygotowywanych rewizjach i aresztach. Prawdopodobnie przekazał informacje o prawie 400 tajnych współpracownikach. Działał jako tzw. kret dwa lata. W marcu 1881 roku terroryści po dowództwem 20-letniej Zofii Perowskiej zaatakowali ręcznymi bombami karetę powracającego do pałacu cara. Jako pierwszy bombę rzucił Rysakow. Karetą cara zatrzymała się. Nie została uszkodzona, gdyż była opancerzona. Car, nie bacząc na prośby woźnicy, by odjechać, pozostał na miejscu zdarzenia. Schwytanego Rysa-

³⁵ Szerzej o sprawie Kletocznikowa zob. И. Б. Линдер, С. А. Чуркин, *op. cit.*, s. 247–248; Ch. Ruud, S. Stiepanow, *op. cit.*, s. 74, 78, 79. W tychże czytaj o technicznych sposobach działalności terrorystów Narodnej Woli.

kowa postawiono przed carem. Zgromadzony tłum ułatwił zbliżenie się do Imperatora Ignacego Hryniewieckiego, który rzucił bombę. Wybuch urwał carowi nogi, co mimo pomocy lekarskiej zakończyło się jego śmiercią. Ranny w wyniku wybuchu bomby Hryniewiecki również zmarł. Kilkadziesiąt dni później na placu Siemionowskim publicznie stracono pozostałych organizatorów zamachu: Perowską, Rysakowa, Michajłowa i Kibalczyca³⁶.

Ideologicznymi podstawami terroryzmu rosyjskiego oprócz już wymienionych były rozprawy *Śmierć za śmierć* S. Krawczyńskiego, *Terrorystyczna walka* autorstwa M. Morozowa oraz *Terroryzm jako jedyny środek moralnego i społecznego odrodzenia Rosji* napisany przez P. Tkaczowa. Przedstawione wydarzenia były kamieniem węgielnym dla działalności terrorystycznej i socjalno-filozoficznej teorii terroryzmu rozwiniętej w XIX, XX i XXI wieku.

Po rozbiciu Narodnej Woli dopiero w 1900 roku na zjeździe w Charkowie rozproszeni narodnicy działający w wielu organizacjach połączyli się w Partię Socjalistów-Rewolucjonistów. Partia eserowska była kontynuatką tradycji terrorystycznego odłamu narodnictwa. Jej przywódcami zostali m.in. O. Minor, M. Gotz, K. Breszko-Breszkowska, W. Czernow. Główną siłą organizacji stanowili w dużych miastach, takich jak Moskwa studenci, a na prowincji nauczyciele. Pierwszą ofiarą Partii Socjalistów-Rewolucjonistów stał się minister N. Bogolepow, śmiertelnie raniony przez działającego na własną rękę Piotra Karpowicza. Jesienią 1901 roku została utworzona organizacja bojowa eserowców. Jej twórcą i pierwszym przywódcą został Grigorij Gerszuni. Rozpoczęła się pięcioletnia terrorka. Eserowcy i członkowie innych organizacji przeprowadzili w tym czasie 5,5 tysiąca zamachów terrorystycznych.

Oprócz rewolucyjnego terroryzmu stosowanego przez lewicowe grupy terrorystyczne w latach 1905–1907 działali prawicowi terroryści związani z takimi organizacjami jak Związek Narodu Rosyjskiego, Stowarzyszenie Aktywnej Walki z Rewolucją czy Związek Michała Archaniola.

Środki zastosowane przez rosyjskich terrorystów przełomu wieków były różnorodne: od sztyletów, rewolwerów, granatów do bomb i min detonowanych na drodze elektrycznej. Organizacja bojowa eserowców już w 1907 roku rozpatrywała możliwość wykorzystania w akcjach terrorystycznych nowoczesnych środków, jak byśmy dzisiaj powiedzieli – wojny asymetrycznej – samolotów i małych morskich statków lub torped³⁷.

Terroryzm w ZSRR

Pierwszymi aktami terrorystycznymi pierwszego okresu władzy partii bolszewików były zamach na Włodzimierza Lenina z 1 stycznia 1918 roku oraz zabójstwo członków Komitetu Centralnego Partii Kadetów, deputowanych do Zgromadzenia Ustawodawczego F. Kokoszkina i A. Szyngariewa w nocy z 6 na 7 stycznia. Następne to: zabójstwa Mojsieja Urickiego, szefa CzeKa w Piotrogordzie, oraz Mojsieja Wołodarskiego. Sztandarowymi zamachami terrorystycznymi początków władzy radzieckiej

³⁶ Zob. Ch. Ruud, S. Stieranow, *op. cit.*, s. 79–80; И. Б. Линдер, С. А. Чуркин, *op. cit.*, s. 256–258.

³⁷ О. Хлобустов, *op. cit.*, s. 104.

było dokonane przez eserowców zabójstwo ambasadora Niemiec hrabiego W. Mirbacha oraz drugi zamach na Lenina przeprowadzony przez Fanny Kapłan³⁸. Spektakularnego zamachu dokonali anarchiści, wysadzając siedzibę moskiewskiego Komitetu Miejskiego RKP(b) we wrześniu 1919 roku. W wyniku wybuchu zginęło 12 osób, a 55 zostało rannych. Były to najbardziej znane zamachy terrorystyczne z początków istnienia państwa radzieckiego. Za wieloma atakami terrorystycznymi stał utworzony przez B. Sawinkowa Związek Obrony Ojczyzny i Wolności. Rosyjscy białogwardziści po zakończeniu wojny domowej byli sprawcami licznych zabójstw dyplomatów radzieckich, jak np. Wacława Worowskiego w Lozannie w 1923 roku czy Piotra Wojkowa w Warszawie w 1927 roku. Zamachów terrorystycznych w Związku Radzieckim dokonywała powstała w 1929 roku Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów. Czekiści walczyli z nią także metodami terrorystycznymi, czego przykładem było zabójstwo szefa OUN Jewhena Konowalca. W 1934 roku we Lwowie student Mykoła Łemyk zabił urzędnika radzieckiego konsulatu Aleksieja Małowa³⁹. Do indywidualnych akcji terrorystycznych tego okresu zaliczyć można zamach na Siergieja Kirowa w 1934 roku, próby zabójstwa Wiaczesława Mołotowa, ówczesnego premiera ZSRR oraz samego Józefa Stalina.

Po drugiej wojnie światowej działania o charakterze terrorystycznym miały związek z antyradzieckimi rozruchami m.in. w Tbilisi w 1956, Taszkencie w 1972 czy Nowoczerkasku w 1962 roku. Działalność zbrojną prowadziły organizacje takie jak: Orły w Estonii w latach 1953–1959 oraz Podziemny Komitet Partyzancki Młodzieży Republiki Estonii. W latach 1964–1967 opór stawiał Wszechrosyjski Socjalno-Chrześcijański Związek Wyzwolenia Ludu, którego przywódcą był Leonid Borodin. W 1977 roku doszło do zamachów bombowych w metrze moskiewskim, które przeprowadziła armeńska Partia Jedności Narodowej Stiepana Zatikiana⁴⁰. Na Zachodniej Ukrainie po drugiej wojnie światowej do połowy lat pięćdziesiątych XX wieku walkę prowadziła Ukraińska Powstańcza Armia pod dowództwem Romana Szuchewycza⁴¹. W Czeczenii pod koniec lat osiemdziesiątych rozwinął się Ruch Szejka Mansura, w którym prawdopodobnie uczestniczył najbardziej bezwzględny i najsławniejszy terrorysta współczesnej Rosji Szamil Basajew⁴². Często zamachy były przeprowadzane przeciwko przedstawicielstwom radzieckim za granicą. Prym wiedli nacjonalistyczni emigranci ukraińscy. Dokonano ataku na biura radzieckich linii lotniczych Aeroflot w Luksemburgu oraz zabójstwa radzieckiego dyplomaty w Delhi⁴³. Najbardziej znanym aktem terroryzmu wobec dyplomatów radzieckich było porwanie kilku pracowników ambasady ZSRR w Bejrucie w 1985 roku⁴⁴. Związek Radziecki bardzo często był nękany najbardziej spektakularnym sposobem akcji terrorystycznej, porwaniami samolotów.

³⁸ Por. *Дело Фани Каплан или Кто стрелял в Ленинф? Сборник документов (кол. раб.)*, Москва 2004.

³⁹ М. П.Требин, *Терроризм в XXI веке*, Минск 2003, s. 316.

⁴⁰ Por. O. Zakirov, *Обцы элемент. Драматyczne losy oficera KGB w walce o wyjaśnienie zbrodni katyńskiej*, Poznań 2010, s. 91–92.

⁴¹ Por. B. Lewickij, *Terror i rewolucja*, Wrocław 1990; P. Sudoplatow, *Wspomnienia niewygodnego świadka*, Warszawa 1999.

⁴² J. Tomaszewicz, *Terroryzm na tle przemocy politycznej (zarys encyklopedyczny)*, Katowice 2000, s. 160.

⁴³ Por. J. Tomaszewicz, *op. cit.*, s. 160.

⁴⁴ Por. В.Ф. Лашкул, *Как освободили советских заложников в Ливане*, „Историко-публицистический альманах Лубянка” 2008, nr 8, s. 51–63.

W latach 1954–1991 doszło do co najmniej 107 prób porwania samolotów. Szczytowym okresem porwań był rok 1990, kiedy podjęto 32 próby. Według danych MSW ZSRR od roku 1958 do lipca 1990 roku w rezultacie użycia przez porywaczy broni zginęło 120 osób, a rannych było ponad 200⁴⁵.

Ta krótka charakterystyka historii terroryzmu w Rosji (ZSRR) od drugiej połowy XIX wieku nie wyczerpuje tematu, który jest wart kolejnych publikacji. Autor szkicu spróbuje w kolejnych artykułach przybliżyć problematykę terroryzmu wewnętrznego i zagranicznego oraz chłopskiego lat 1918–1941 w ZSRR.

Kolejne artykuły będą dotyczyły białogwardyjskich emigracyjnych organizacji terrorystycznych oraz organizacji działających w okresie powojennym w krajach bałtyckich, na Białorusi i Ukrainie.

⁴⁵ О. Губарев, *Тайны воздушного терроризма*, Москва 2002, s. 283–284. W 1990 roku Związek Radziecki ustanowił europejski rekord w liczbie porwanych samolotów.